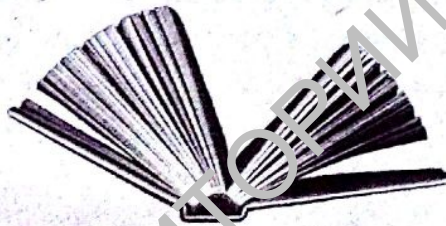

В. Дз. СТАРЫЧОНАК

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА

Для абітурыентаў

2-е выданне, стэрэатыпіяе

Мінск
"ВЫШЭЙШАЯ ШКОЛА"
2001

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Старычонак В. Дз.

С 77 Беларуская літаратура: Для абітурэнтаў/
В. Дз. Старычонак, 2-е выд., стэр. - Мн.: Выш. шк.,
2001. — 350 с.

ISBN 985-06-0735-1.

Дапаможнік падрыхтаваны ў адпаведнасці з праграмай па беларускай літаратуры для БНУ і пабудаваны так, каб кожны выпускнік змог самастойна, без настаўніка, асэнсаваць вывучанае ў школе, ліквідаваць прабелы ў сваіх ведах. Выкладаюцца агульныя параванні да экзамену, характарызуюцца магчымыя памылкі і сродкі іх пазбягання, тлумачацца 100 найбольш ужывальных літаратурных тэрмінаў, прыводзяцца біяграфіі пісьменнікаў, сур'ёзная ўвага ўдзяляецца найбольш складаным пытанням літаратуразнаўчага працэсу. Пасля кожнага раздзела прыводзяцца крылатыя словы (афарызмы) з твораў разглядаемых пісьменнікаў, а таксама кантрольныя пытанні і заданні для праверкі ведаў, узроўню самападрыхтоўкі.

Дапаможнік знойдзе шырокае выкарыстанне не толькі сярод выпускнікоў школ і тэхнікумаў, але і ў літаратурных гуртках, на факультатывах, семінарах, сярод слухачоў падрыхтоўчых курсаў.

**УДК 882.6.09 (075.4)
ББК 84 (4Бен) 6я729**

ISBN 985-06-0735-1

© В. Дз. Старычонак, 2000

© Выдавецтва "Вышэйшая школа", 2001

Шаноўны дружа!

У гэтым годзе перад табой пайстала складаная задача — здаць уступны экзамен па беларускай літаратуры. На ім ты павінен выявіць глыбокія гісторыка-тэарэтычныя веды, уменне аналізаваць мастацкі твор з пункту гледжання сённяшняга дня, паказаць высокі ўзровень свайго эстэтычнага і інтэлектуальнага развіцця. Вырашыць пастаўленую задачу, безумоўна, не так проста. Каб у некаторай ступені палегчыць працэс падрыхтоўкі да экзамену, створаны гэты дапаможнік. Ён структурным плане ён складаецца з трох частак. У першай выкладоўца агульныя патрабаванні да экзамену і даюцца метадычныя парады абітурыенту: характэрызуюцца магчымыя памылкі і сродкі іх пазбягання, прыводзяцца асноўныя крытэрыі ацэнкі вуснага экзамену, спіс твораў па сучаснай беларускай прозе, паэзіі і драматургіі, тлумачацца 100 найбольш ужывальных літаратурных тэрмінаў. У другой (асноўнай) частцы асвятляюцца пытанні, акрэсленыя праграмай па беларускай літаратуры для паступаючых у ВНУ. Пасля кожнага раздзела прыводзяцца крылатыя словы (афарызмы) з твораў разглядаемых асветнікаў, дзеячай культуры і пісьменнікаў, якія можна выкарыстаць для абгрунтавання сваіх меркаванняў у

час адказу, а таксама кантрольныя пытанні і заданні, якія дапамогуць табе праверыць свае веды, узровень самападрыхтоўкі. Трэцяя частка, аформленая ў выглядзе дадатку, змяшчае творы, якія рэкамендуюцца абітурыентам для завучвання на памяць, а таксама спіс неабходнай літаратуры.

Безумоўна, дапаможнік не можа прэтэндаваць на поўны ахоп матэрыялу і вычарпальнае асвятленне ўсіх праблем. Ён ні ў якім разе не можа быць для абітурыента панацэяй, шпаргалкай. Таму не трэба механічна завучваць адказы, не ўнікаючы ў іх сэнс. Карысць можа прынесці толькі творчая перапрацоўка прыведзенага матэрыялу, яго аналіз.

Калі ты адчуваеш патрэбу ў нашай дапамозе і згодзен разам з намі падрыхтавацца да ўступнага экзамену, праверыць свае веды, то за справу. Мы верым у цябе і жадаем поспехаў.

Аўтар

Літаратура эпохі Сярэднявечча (X—XV ст.) і Рэнэсансу

Беларуская літаратура прайшла амаль тысячагадовы шлях развіцця. Вытокі яе і карані ўзыходзяць да Кіеўскай Русі, калі ўсходнеславянскія плямёны жылі адной сям'ёй. У той час бытавалі перакладныя і арыгінальныя творы тыпу жыццй (аповесцей пра жыццё і дзейнасць герояў, прызнаных царквою святымі), апокрыфаў (пра стварэнне свету, пра Адама і Еву, жыццё Хрыста), летапісаў, хаджэчняў, маленняў. У такіх творах, як «Хаджэнне сагародзіцы па пакутах», «Троя», «Маленне» Дакіда Заточніка, «Аповесць мінулых гадоў», адлюстравалася гераічная гісторыя і веліч роднай зямлі, апісаны самыя разнастайныя падзеі, з'явы, выкарыстаны народныя легенды і паданні.

Тагачаснае жыццё на Беларусі знайшло сваё адлюстраванне ў гістарычных летапісах — «Аповесці мінулых гадоў» і «Полацкім летапісе». З іх вядома, што першая беларуская дзяржава — Полацкае княства — пачала сваё існаванне ў часы княжання Рагвалода (другая палова X ст.). Як сведчаць летапісы, Полацкае княства было палкам самастойнай дзяржавай з усімі адпаведнымі атрыбутамі: суверэннай уладай князя і веча, адміністрацыяй, сталіцай, войскам, грашовай сістэмай. Летапісы і легенды данеслі да сённяшніх дзён весткі пра дачку Рагвалода — прыгожую і ганарлівую князеўну Рагнеду. Да яе прыслаў сваіх сватоў кіеўскі князь Уладзімір (пазней названы Хрысціцелем), якому Рагнеда (а ёй у той час было 12 гадоў) адмовіла. Разгневаны Уладзімір у 980 г. пасылае на Полацк войска. Горад быў зруйнаваны, Рагвалод, яго жонка і два сыны забіты, Рагнеда вывезена ў Кіеў. Пад прымусам яна становіцца жонкай Уладзіміра, ад якога нарадзіла чатырох сыноў і дзве дачкі: Ізяслаў (князь полацкі), Мсціслаў (князь чарнігаўскі), Ярас-

лаў Мудры (князь ноўгарадскі і кіеўскі), Усевалад, Прадслава і Праміслава. Пад канец жыцця Рагнеда паstryглася ў манашкі і пад імем Анастасіі памерла ў 1000 г.

Для старэйшага сына Ізяслава Уладзімір будзе горад Ізяслаўль (цяпер Заслаўе пад Мінскам) і аддае дзедава княства. Ад Ізяслава пачынаецца полацкая княжацкая дынастыя.

У 1001 г. у Полацку княжыць сын Ізяслава Брачыслаў, пазней — яго сын Усяслаў, названы Чарадзеем. Княжанне апошняга (1044—1101) лічаць часам найвышэйшага росквіту і ўздыму Полацкага княства. Яго тэрыторыя пашырылася за кошт Мінскага, Віцебскага, Аршанскага, Мсціслаўскага, Друцкага, Лагойскага, Слуцкага і іншых княстваў. Улада Полацка пашырылася і на ніжняе Падзвінне да самога Варажскага (Балтыйскага) мора, дзе ўзніклі колішнія фарпосты княства — гарады Герцыке і Кухелойс (зараз тэрыторыя Латвіі). У час княжання Усяслава развіваліся шматлікія рамёствы, гандаль, высокага росквіту дасягнулі мастацтва, адукацыя, доўлідства. У той час быў узведзены велічны Сафійскі сабор; ён як бы сцвярджаў роўнасць Полацка з Ноўгарадам і Кіевам, дзе падобныя храмы ў гонар святой Сафіі з'явіліся крыху раней.

У славу тай рыцарскай песні «Слова пра паход Ігараў» велічы Баян малюе Усяслава як чараўніка, шчырага працавітага князя, чалавека непакорнага духу і вядлікага розуму.

У 1067 г. Усяслаў рушыў на Ноўгарад. Паводле летапісаў, ён амаль поўнасцю спаліў горад, захапіў у палон жанчын і дзяцей, паздымаў з ноўгарадскай Сафіі званы і панікадзілы. У тым жа годзе Усяслаў Чарадзея выбіў кіеўскую дружыну з Навагародка (цяперашні Навагрудак) і заявіў свае правы на літоўскія землі. Гэтыя перамогі ўстрывожылі трох сыноў Яраслава Мудрага (Ізяслава, Святаслава і Усевалада), якія аб'ядналі войскі і рушылі на Мінск. Бітва на Нямізе 3 сакавіка 1067 г., у ходзе якой палачане адступілі, была адной з самых жудасных. Яна стала сімвалам бессэнсоўнай барацьбы.

Пасля смерці князя-чарадзея Усяслава развіццё Полацкага княства ідзе на спад. Яно дзеліцца на

асобныя княствы (Мінскае, Віцебскае, Лагойскае і інш.), у кожным з якіх замацаваўся той ці іншы род полацкіх князёў.

У канцы XII ст. было напісана «Жыццё Еўфрасінні Полацкай». У ім у храналагічнай паслядоўнасці расказваецца пра жыццё першай беларускай асветніцы, унучкі Усяслава Чарадзея Ефрасінні Полацкай.

Ефрасіння Полацкая

(1110—1173)

Свецкае імя — Прадслава. Нарадзілася ў Полацку, вучылася ў школе пры Сафійскім саборы. Рана пастрыглася ў манашкі. Займалася перакладчыцкай дзейнасцю, перапісваннем кніг Святога Пісання. Непадалёку ад Полацка Ефрасіння заснавала мужчынскі і жанчы манастыры, была фундатарка Спасаўскага сабора. Па яе заказе майстрам Лазарам Богшам быў зроблены слазуты крыж. У канцы жыцця Ефрасіння Полацкая здзейсніла паломніцтва ў Іерусалім, дзе і памерла.

Я крывінка твая — крывічанка,
Я былінка твая — палачанка,
Як над пожняй тужлівай чайка,
Я лячу да цябе, Радзіма,
Са святога Ерусаліма.

В. Зуёнак

З цемры мінулых стагоддзяў дайшлі да нас імёны выдатных дзеячаў беларускай культуры. Сярод іх асобае месца займае імя Ефрасінні Полацкай. З ёй асацыіруецца не толькі духоўнае жыццё на ўсходнеславянскіх землях у XII ст., але і ўся шматвяковая гісторыя Беларусі. Аб унучцы славутага князя Усяслава Чарадзея, князёўне, ігуменні, настаўніцы, выдатнай асветніцы, расказваецца ў «Жыцці Еўфрасінні Полацкай». Гэты найкаштоўнейшы помнік старажытнабеларускай літаратуры, створаны ў канцы XII ст. невядомым аўтарам, дайшоў да нас у шасці рэдакцыях, больш чым ста спісах.

Змест

Ад аўтара	3
Агульныя патрабаванні да вуснага экзамену на беларускай літаратуры і метадычныя парады абітурыенту	5
Праграма на беларускай літаратуры	27
Літаратура эпохі Сярэднявечча (X—XV ст.) і Рэнесансу	43
Ефрасінія Полацкая (1110—1173)	45
Кірыла Тураўскі (каля 1130 — каля 1182)	48
«Слова пра паход Ігараў»	49
Францішак Скарына (да 1490 — каля 1551)	54
Мікола Гусоўскі (каля 1480—1533)	60
Беларуская літаратура другой паловы XVII — пачатку XVIII ст.	66
Станаўленне беларускай пазіі	66
Андрэй Рымша (каля 1550 — пасля 1595)	67
Сімяон Полацкі (1627—1680)	68
Станаўленне беларускай драматургіі	70
Беларуская літаратура XIX ст.	74
Вікенцій Галінскі (1786—1855)	76
Канстанцін Вэраніцын (1834—1904)	78
Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч (1807—1884)	82
Кастусь Каліноўскі (1838—1864)	89
Францішак Багушэвіч (1840—1900)	94
Янка Лучына (1851—1897)	101
Адам Гурыновіч (1869—1894)	104
Беларуская літаратура XX ст.	107
Цётка (Алаіза Пашкевіч) (1876—1916)	113
Янка Купала (1882—1942)	120
Якуб Колас (1882—1956)	143
	349

Максім Багдановіч (1891—1917)	167
Кандрат Крапіва (1896—1991)	176
Кузьма Чорны (1900—1944)	188
Уладзімір Дубоўка (1900—1976)	197
Уладзімір Жылка (1900—1933)	202
Міхась Лынькоў (1899—1975)	207
Пятрусь Броўка (1905—1980)	212
Максім Танк (1912—1995)	221
Аркадзь Куляшоў (1914—1978)	230
Пімен Панчанка (1917—1995)	239
Янка Брыль (нар. у 1917 г.)	247
Іван Мележ (1921—1976)	251
Іван Шамякін (нар. у 1921 г.)	258
Васіль Быкаў (нар. у 1924 г.)	262
Уладзімір Караткевіч (1930—1984)	268
Сучасная беларуская паэзія	274
Ніл Гілевіч	277
Рыгор Барадулін	280
Анатоль Вярцінскі	284
Генадзь Бураўкін	286
Сяргей Законнікаў	287
Янка Сіпакоў	289
Алесь Разанаў	291
Яўгенія Янішчыц	294
Эмігранцкая паэзія	295
Сучасная беларуская проза	303
Іван Навуменка	310
Алесь Адамоўіч	311
Вячаслаў Адамчык	312
Віктар Казко	313
Віктар Кагамізаў	315
Сучасная беларуская драматургія	317
Андрэй Макаёнак	319
Алесь Петрашкевіч	321
Аляксей Дудараў	322
Мікола Матукоўскі	324
Творы, якія рэкамендуюцца абітурыентам для завучвання на памяць	327
Літаратура	346

Вучэбнае выданне

Старычонак Васіль Дзянісавіч

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА
Для абітурыентаў

Рэдактар *В. І. Аверкіна*

Адказная за выпуск *Т. С. Жыткевіч*

Мастак вокладкі *У. І. Шоўк*

Мастацкі рэдактар *В. А. Ярашэвіч*

Тэхнічны рэдактар *Л. І. Счыслёнак*

Карэктары *Н. І. Бандарэнка, В. В. Няверка*

Падпісана ў друк з дыяпазітываў выдавецтва «Вышэйшая школа»
24.09.2001. Фармат 84×108/32. Папера газетная. Гарнітура «Школьная».
Афсетны друк. Ум. друк. арк. 18,48. Ул.-выд. арк. 17,31. Тыраж 5000 экз. Зак.
2701.

Падатковая льгота – Агульнадзяржаўны класіфікатар Рэспублікі Беларусь
АКРБ 007-98, ч. 1; 22.11.20.650.

Рэспубліканскае унітарнае прадпрыемства «Выдавецтва «Вышэйшая школа»».
Ліцэнзія ЛВ № 5 ад 22.12.1997. 220048, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Рэспубліканскае унітарнае прадпрыемства «Выдавецтва «Беларускі Дом
друку»». 220013, Мінск, праспект Ф. Скарыны, 79.